

ДАНИЛИЧ В. С.

Київський національний лінгвістичний університет

КАСТИЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД ІБЕРО-РОМАНСЬКОГО МОВНОГО АРЕАЛУ

У статті розглядаються питання історії та теорії функціонування мови епохи становлення національної мови та національної літератури Іспанії. Аналізується специфіка конкретної мовної реальності.

Ключові слова: середньовіччя, кастильська мова, іспанська література, культура.

В статье рассматриваются вопросы истории и теории функционирования языка эпохи становления национального языка и национальной литературы Испании. Анализируется специфика конкретной языковой реальности.

Ключевые слова: средневековье, кастильский язык, испанская литература, культура.

The problems of the language history and functioning at the epoch of the Spanish national language and literature formation are depicted in this article. Specific features of concrete language reality are analysed.

Key words: Middle Age, Castillian Language, Spanish Literature, Culture.

Предметом нашої уваги й осмислення є функціонально-динамічний аспект мови винятково важливого і цікавого періоду формування, становлення і розвитку національної мови іберо-романського ареалу як продукту соціокультурної та лінгвістичної реальності, іменованого в науковій літературі за цілком об'єктивними критеріями лінгвального і позалінгвального змісту *кастильським*. Багатовікова драматична історія народів Піренейського півострова – на певному етапі їх соціально-економічного і політичного розвитку – поставила Кастилію в домінуюче положення серед етнополітичних об'єднань цього регіону Європи, що значною мірою зумовило обставини, за якими кастильська мова закріплюється в усіх царинах внутрішньодержавного спілкування, передусім в Кастилії, поступово витісняючи тут місцеві різновиди народної латини. У XIII столітті в “Загальній Хроніці” Альфонс X Мудрий, переборюючи кордони, що розділяли в ті часи народи Іспанії, говорить не про одну Кастилію, а про всю Іспанію, чим по суті звеличує цю країну, її народ: *“Espanna sobre todas es engennosa, atreuuda et mucho esforçada en lid, ligera en affan, leal al sennor, affincada en estudio, palaciana en palabra, complida de todo bien; non a tierra en el mundo que la semeie en abondança, nin se eguale ninguna a ella en fortalezas et pocas a en el mundo tan grandes como ella. Espanna sobre todas es adelantada en grandez et mas que todas preciada por lealdad. ¡Ay Espanna ! non a lengua nin engenno que pueda*

contar tu bien” [1:311, 26-36b]. “Усім багата Іспанія, але особливо вражають її гострий розум, завзята доблесть, могутня сила, легкість поривів, стійкість у вірі, наполегливість у збагненні істини, люб’язність у звертанні, прихильність благій справі. Немає на світі землі, що зрівнялася б з нею в достатку, рівних їй немає і по міцності фортець, і мало є у світі таких великих, як вона. Але найбільше вона вражає величчю духу, більше від інших цінують її за чесність і відданість. О, Іспанія! Ні слів, ні таланту не вистачить, щоб повідати, як милостива ти!” (тут і далі в тексті статті переклад наш. – В.Д.).

Наше дослідження базується на конкретному мовному матеріалі літературних пам’яток епохи становлення національної мови Іспанії і визначається мовною реальністю, атестованою у творах цього періоду, а також зафіксованою в працях граматики і істориків мови. Очевидно, можна визнати, що іспанська література (іберо-романська) на ранніх етапах свого становлення була лише однією зі складових частин більш широкого духовного гуманістичного феномену – народної західноєвропейської літератури, що звичайно не зменшує інтересу до розвитку самостійної національної літератури в процесі історичної еволюції суспільства і його мови, історичного зв’язку з іншими культурами, які мають той чи інший вплив на загальний процес художньо-літературної творчості. Історичний взаємозв’язок мови і літератури виражає одну з суттєвих закономірностей розвитку самобутньої художньої культури народу, живлющі сили якої – історія, звички, бажання, мета, віра, почуття, пісні, казки тощо – сприяють динаміці історико-літературного процесу, динаміці удосконалювання мовних форм думки, мовних процесів у мовленнєвій діяльності. Саме перелічені чинники зумовлюють **актуальність** теми статті, оскільки врахування національно-культурної специфіки функціонування мови на тлі загальноєвропейських процесів формування наукових знань про мову дає можливість повніше усвідомити вагомість літературної спадщини для носіїв мови і культури.

Те, що ми називаємо *кастільським* періодом мовної історії іберо-романського ареалу, є великим хронологічним відрізком майже у шість століть (XII – перша чверть XVII ст. ст.), далеко не однорідному у своїх окремих фазах, але який має одну суттєву особливість: він складає період, упродовж якого здійснюється становлення і розвиток національної мови Іспанії. Хоча корені цієї мови сягають стародавньої пори, хоча основа її структури локалізується в перехідному періоді народної романської мови (VI – IX–X ст. ст.), стовбур її розвивається саме в XII–XVI століттях, щоб

набути певної форми в наступні за кастильським періодом епохи – XVII століття і до сьогоднішнього дня.

Аналіз мовної ситуації епохи створення перших літературних пам'яток середньовічної Іспанії переконливо свідчить про те, що мова як культурно-історичне явище соціальної взаємодії на якому б етапі свого розвитку не знаходилася, до якої б епохи не належала, цілком забезпечує потреби носіїв мови, віддзеркалюючи і закріплюючи у своїх формах динаміку багатогранного життя, звичаїв, почуттів, настроїв, вірувань і віри – усього, що належить до матеріальної і духовної сфери буття народу.

Кожен історичний етап функціонування мови не лише слугує перехідною ланкою до наступного етапу, але має також самодостатню цінність. У своїй самодостатній цінності нами розглядаються опрацьовані форми народної (романської) мови літературних пам'яток Іспанії XII–XVII століть, створених у складному лінгвістичному контексті диглосії – тривалого періоду синхронного співіснування і взаємодії двох самостійних мовних систем, двох різних форм мовної і культурної традиції – латинської і романської, що розрізняються спектром функцій (сфер застосування).

Чималу значущість в загальному контексті ідейних цінностей середньовічної культури, яка формувалась упродовж тисячоліття, якщо вести відлік від епохи краху античного світу до повного тріумфу культури Ренесансу, мають оригінальні спроби мислителів вирішувати питання мови як теоретичного змісту, так і практичного характеру. В утворених у XII–XIII століттях численних учбових центрах університетського типу зі студентським складом з різних європейських країн незабаром було усвідомлено, як суттєво різниться середньовічна латина як міжнародний засіб живого спілкування в культурному світі Європи від норм класичної латинської мови – в усіх царинах: вимові, слововжитку, в граматиці. Ці зміни в суспільно-мовній практиці відбилися і на теорії мови. Граматика Присціана “*Institutiones grammaticae*” – найвагомійший за змістом трактат з латинської мови (18 книг) – починає отримувати коментарі, уточнення, поправки до мовної норми, сформульованої у свій час автором Граматики. У мовній теорії, відбиваючи дух часу, впевнено зазвучала логістична термінологія, замінюючи в деяких місцях власну граматичну термінологію Присціана, успадковану від греко-римської граматичної традиції.

Для повного розуміння явищ мови, на думку середньовічних вчених, необхідно звернутися до процесів пізнання, а також до світу реальної дійсності, бо будова мови відбиває структуру матеріального світу. В історії

лінгвістичних теорій Пізнього Середньовіччя граматичні концепції модистів демонструють по суті нові можливості інтерпретації граматичного і логічного аналізу з метою найбільш повного і глибокого пояснення природи мови у напрямку створення загальної теорії граматики за алгоритмом коректних – на той час – логіко-граматичних кореспонденцій, зокрема, на базі логістичних парадигм Петра Іспанського.

Три значних мовних події відрізняють досліджуваний період становлення національної мови Іспанії: 1) розвиток поезики народною мовою, якій крім основної комунікативної функції в мовленнєвій діяльності носіїв мови притаманна була також естетична функція; 2) становлення народної (вульгарної) прози, що сприяло збільшенню престижу самої народної мови і розширенню літературної діяльності; 3) рух “захисту і прославлення” народних мов.

Власне виходячи зі специфіки реально існуючих зв'язків і взаємозалежності мови і суспільства, зі специфіки поступового розширення сфери функціонування народних мов, вчені і мислителі Західної Європи, які стояли біля витоків формування романського мовознавства, прийшли до усвідомленої і цілеспрямованої практичної діяльності на захист народних мов. Можна констатувати, що процес розвитку наукових знань про мову у Середні віки та в епоху Відродження відбиває специфіку фактів мовної синхронії, причому, не відриваючи мову від її соціально-культурної основи. У науковій картині світу ця специфіка виявляється як у відстоюванні прав народної мови, так і в прагненні удосконалювати латинь.

З цілого ряду об'єктивних причин деякі ідеї учених Середніх віків та епохи Відродження не відразу одержали те поширення і розвиток, яких вони заслуговують. Але з повною підставою можна стверджувати, що багато з них були згодом наче відкриті і переосмислені заново вченими наступних епох. І теоретичні, і практичні цілі, поставлені вченими XIII–XVI століть, зіграли важливу роль у розвитку наукової думки, у народженні нових гіпотез і теорій у науці про мову, в утвердженні концепцій суспільного характеру людини і мови. Розвиток ідеї, що мова – явище соціальне, для сучасної науки – тривіальність. Але не слід забувати, що ця ідея поступово утверджується в науці, а оцінювати її треба за мірками того часу, коли вона висловлювалася. Не зменшується з віковим розвитком наукового знання ідея зв'язку мови і суспільства, мови і людини, більш того, вона генетично пов'язана з живими ученнями історичного розвитку мови і суспільства нашого часу.

Створення національної літературної мови, до якої прагнули письменники, учені, філософи європейського Середньовіччя (Альфонс Х Мудрий, Данте Аліґєрі, Рамон Льюль), співвідноситься із застосуванням народної мови, тобто живої мови, яка активно функціонує в соціальному середовищі її носіїв. Тому з позицій динамічного підходу до вивчення мови розглянутої епохи ми маємо можливість досить коректно оцінити як науковий, так і прикладний характер тих цілей, що ставили перед собою вчені минулого. Саме вони певним чином і прокладають шлях до сучасної комплексної проблеми вивчення людини в її ставленні до мови, шлях вербальної поведінки людини.

Специфіка мовного матеріалу і художнього змісту пам'яток літератури Іспанії XII–XVI століть свідчить про те, що лише повним непорозумінням може бути переконання в тому, що Іспанія не мала свого національного епосу. У такому разі страждає репутація не лише окремого твору, в якому наполегливо намагаються знайти сліди “впливу” чи “наслідування” іншій культурі. Мимоволі страждає разом із цим репутація епохи створення справді народних творів художньої природи і художньої сутності, репутація самої народної мови – чудова сторінка історичного буття в загальному розвитку національної мови, національної культури, її художніх закономірностей і естетичних ідеалів.

Історія визначила долю кастильського діалекту, і навряд чи викликають заперечення в будь-кого із сучасних представників мовознавства і літературознавства його зв'язок з живою мовою народу, що складав свої пісні, билини, думи, сказання, прислів'я, приказки. Кожен народ здавна має свою мову, свою граматику, свій словник, свою поетику, відбиту в зразках усної словесності, у цілому ряді творів стародавньої літератури.

З максимальною силою дух епохи і сила народної мови відбилися в епічних пам'ятках літератури Середніх віків. Написана невідомим автором іспано-кастильською мовою “Пісня про мого Сіда” (1140) – народна епопея, перший засвідчений твір художньої літератури й опрацьованої літературної мови, що відбив роль Кастилії в іспанському суспільстві, яке стояло перед лицем випробування долею. У вигіднішому положенні, ніж інші землі Іберо-Романії, усієї Західної Європи в Середні віки, де споруджувалися замки, собори, фортеці й інші оборонні об'єкти як історичний імператив захисту людського життя, як “мова свідомості”, виявилася “шляхетна” земля Кастилії. Не фактом кількості фортець, замків, соборів і навіть не фактом перейменування країни Бардулія (до

VIII ст.) у країну Кастилія (у другій половині IX ст.) звеличена ця земля, а етнічною самосвідомістю народу, названого *castellanos*. Закономірність асоціацій *castillo – Castilla – castellano* виявлена в самій логіці найменувань країни, народу, мови.

Факти мовної системи “Пісні про мого Сіда” свідчать на користь кастильської мови, а описувана цією мовою дійсність належить народу, етнічна самосвідомість якого спроектована на змісті тривожних сигналів часу – Реконкісті. Для більшої переконливості процитуємо слова Менендеса Підаля: “*Este idioma hispano-romano, continuando en su natural evolución, es el mismo que aparece constituido ya como lengua literaria en el Poema del Cid, el mismo que perfeccionó Alfonso el Sabio, y, sustancialmente, el mismo que escribió Cervantes*” [2:8–9]. “Ця іспано-романська мова, продовжуючи свій шлях природного розвитку, – та сама, що представлена вже організованою літературною мовою в “Поемі про Сіда”, та сама, яку вдосконалив Альфонс Мудрий, і, в основному, та сама, якою писав Сервантес”.

Виникаючи в природних умовах буття і переборюючи своєрідний фільтр історичної дистанції, народний епос заявляє про яскраву самобутність цілої естетичної епохи відносин між людиною й історією. Прославив анонімний співець Кастилію, опoетизував автор “Пісні” всю Іспанію, доблесть, стійкість, силу, дух народу. У межах мови усний за своєю природою жанр “Пісні” являв собою для раннього періоду розвитку літературної іспанської мови ту контактну зону, де найсильніше виявлялася взаємодія усно-розмовної бази народної мови і мови фольклору, народної поезії, вранішніх літературних традицій, що сприяли появі цього унікального у мовному і культурно-історичному відношенні шедевра іспанської середньовічної літератури. З кінця XIII століття жанр героїчного епосу починає поступово втрачати свої позиції. Але про іспано-кастильську мову “Пісні про мого Сіда” цього сказати не можна. Ми зобов’язані визнати мову “Пісні” живою і відкритою у майбутнє системою, корені якої сягають досить глибоко в ґрунт народної мови. Образна ємність думки великого гуманіста XV століття Антоніо де Небріхи, який доводить рівноправність стародавніх мов – єврейської, грецької, латинської – і кастильської, заснована не на гіперболічному перебільшенні якостей кастильської мови XV століття, а безпосередньо бере свій початок від ідеї розвитку й удосконалювання мови в процесі її історичного формування. У листі до королеви Ізабелли “*Carta dedicatoria de su Gramatica Castellana a la Reina Isabel*” висловлюється думка, яка в значній

мірі збагачує наші уявлення про кастильську мову XII–XV століть: “*Lo que dizimos de la lengua hebraica, griega e latina, podemos mui mas claramente mostrar en la castellana: que tuvo su niñez en los tiempos de los jueces e Reies de Castilla o de León e comenzó a mostrar sus fuerzas en tiempos de mui esclarecido e digno de toda la eternidad, el Rei Don Alfonso el Sabio*” [3:134]. “Те, що ми говоримо про мови єврейську, грецьку та латинську, можемо дуже ясно продемонструвати на кастильській, дитинство якої припадає на часи правління суддів і королів Кастилії чи Леона і яка почала виявляти свою силу в епоху найосвідченішого і гідного вічності короля Дона Альфонса Мудрого”.

Три лінії дослідження, яких ми дотримувалися з огляду на власне функціональний аспект мови, можуть бути визначені як (1) методологічна, зумовлена осмисленням актуальності точок зору на мову вчених і мислителів минулих епох у розвитку ідеї взаємодії механізмів життя і мови; (2) лінгвістична і лінгвопоетична, що співвідноситься з духовною діяльністю людини, світом ідей і світом слів; (3) естетична й аксіологічна, пов’язана з безпосереднім сприйняттям і оцінкою описуваних категоріями мови багатосторонніх відносин людей, речей і слів. Такий підхід у сутності дозволив вивчати мову Середньовіччя й епохи Відродження не як деяку “пам’ятку” епохи, чи напрямку художньої творчості окремих людей, а як приналежний Людині феномен, знаряддя думки і засобу спілкування.

Подальші наукові розвідки з даної проблематики можуть бути спрямовані на аналіз розвитку літературної мови Іспанії пізніших часів, починаючи з другої чверті XVII століття, коли іспанська мова утверджується в усіх царинах суспільно-політичного, культурного-освітнього життя народів Іберійського півострову та Латинської Америки. Актуальним залишається проведення системного аналізу в синхронії та діахронії мовної картини світу та опис з позицій концепції мовного динамізму сфери лінгвокультурних концептів національної мови, які стосуються морально-етичних, духовно-інтелектуальних, світоглядних, філософських, побутових тощо категорій людського буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Primera Crónica General*. Estoria de España que mandó componer Alfonso el Sabio y se continuaba bajo Sancho IV en 1289 / publicada por Ramón Menéndez Pidal. – T. I. – Madrid: Bailly-Bailliere é Hijos, Editores, 1906. – 776 p.
2. *Menéndez Pidal R.* Manual de Gramática Histórica Española / Ramón Menéndez Pidal. – [15-a ed.]. – Madrid: Espasa Calpe, S.A., 1977. – 367 p.
3. *Chabàs J.* Antología General de la Literatura Española (Verso y Prosa) / Juan Chabàs. – La Habana: Cultural, S.A., 1955. – 540 p.